

LEZING MINISTER VAN JUSTITIE TER OPENING VAN HET
TWEDE LUSTRUMSYMPOSIUM VAN DE VERENIGING TOT
BESTUDERING VAN HET RECHT VAN DE ISLAM EN HET
MIDDEN OOSTEN.

Uitgesproken op 12 juni 1992 door de Directeur-Generaal mr. D. van
Dijk.

Dames en heren,

Toen de Nederlandse regering in het begin van de zeventiger jaren met een aantal mediterrane landen tewerkstellingsovereenkomsten sloot, was het niet de bedoeling daarmee een nadere bijdrage te geven aan de ontwikkeling tot de samenleving met onmiskenbaar multiculturele elementen, die Nederland vandaag de dag is. In tegendeel: de Marokkaanse, Turkse en Tunesische werknemers zouden een arbeidsovereenkomst voor twaalf maanden krijgen en daarna op kosten van de werkgever worden gerepatriëerd, als die arbeidsovereenkomst niet werd verlengd.

U weet, hoe anders het is gelopen.

In 1991 waren er - in afgeronde getallen - 690.000 buitenlanders in Nederland gevestigd, waarvan ongeveer 400.000 met een islamitische achtergrond. Van deze groep islamitische landgenoten hebben 204.000 personen de Turkse en 157.000 personen de Marokkaanse nationaliteit. Daarnaast bracht het uittreden van Suriname uit het Statuutsverband en de daarop volgende Toescheidingsovereenkomst 40.000 personen van Surinaamse huize en islamitisch geloof naar Nederland, die zich hier voegden bij de reeds aanwezige groep Nederlandse moslims van Oost- of Westindische afkomst.

Een en ander heeft ertoe geleid, dat Nederland naar verwachting in het jaar 2000 een islamitische bevolkingsgroep zal hebben, die zo'n 500.000 personen omvat, voornamelijk afkomstig uit drie van de vier belangrijkste scholen van de islam; zij zullen dan meer dan drie procent van de totale bevolking vormen.

De aanwezigheid van een zo groot aantal personen met een gemeenschappelijke andere cultuur en met een andere religie dan die, welke in Nederland traditioneel zijn, heeft het multicultureel karakter van onze samenleving onmiskenbaar versterkt. Het is dan ook niet meer dan

vanzelfsprekend, dat daaraan in het openbare debat, en met name in het politieke debat, veelvuldig aandacht wordt besteed.

In een eeuwenlange multiculturele traditie heeft Nederland zijn samenhang verworven en bewaard door integratie van de aanwezige culturen.

Wil onze multiculturele samenleving ook in de toekomst haar samenhang blijven behouden, dan zullen we - burgers en overheid - de voorwaarden moeten scheppen die er voor zorgen, dat ook de moslim gemeenschap op een aanvaardbare wijze in de Nederlandse maatschappij kan integreren.

Immers, integratie kan leiden tot een samenleving, waarin wederzijdse betrokkenheid en waardering tussen de burgers leeft, en waarin vrouwen in de structuren van de Nederlandse maatschappij en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het behoud van die structuren samenbindende elementen zijn.

Zo kan worden voorkomen dat Nederland een maatschappij wordt van onsamenhangende groeperingen, een maatschappij waarin onoverbrugbare grenzen bestaan tussen culturele, sociale en economische groepen, met ernstige onderlinge spanningen en met onbeheersbare uitbarstingen daarvan.

Integratie vraagt om aanpassing. Aanpassing van de moslimgemeenschap aan de beginselen, die de Nederlandse samenleving hebben gemaakt tot wat zij is. Maar ook aanpassing van die samenleving vanwege de aanwezigheid van een islamitische geloofsgemeenschap, daar waar aanpassing mogelijk is.

Maatschappelijk gezien wordt nu al op velerlei gebied rekening gehouden met de islamitische cultuur. CAO's zijn aangepast in verband met de islamitische gebedstijden en feestdagen, voor het ritueel slachten zijn bijzondere regelingen gemaakt, en de Wet op de lijkbezorging is gewijzigd om religieus begraven mogelijk te maken.

Aanspraken op bescherming van de culturele identiteit, zoals die in islamitische kringen in Nederland worden geuit, zullen in de mate waarin dat mogelijk is ook in het recht aandacht moeten kunnen krijgen.

Een gezelschap als het Uwe weet hoezeer de islam een cultuur is waarin het recht niet alleen een ethisch element is naast religie, moraal en fatsoen, maar waarin het recht - de shari'a - de vorm is waarin al deze normen hun neerslag gekregen hebben.

Naar religieus-islamitische beleving moeten deze normen worden nageko-

men, vanwege hun bovenmenselijke, hun goddelijke oorsprong. Om die reden ook worden zij in de islam als onveranderlijk gezien.

Bewustheid van het sterk juridische karakter van de islam, en van de onveranderlijkheid van het islamitische recht om zijn religieuze grondslag, maakt de discussie over de mate van integratie van de moslims tot een niet eenvoudige. Tot een discussie, waarin de zakelijke argumenten door emotionele kunnen worden verdrongen.

Nu zal slechts een gering gedeelte van de regels van de shari'a in een gesecculariseerde maatschappij als de onze, aandacht van de overheid vragen. Het gaat dan om die voorschriften, die intermenselijke relaties regelen, en dan met name om de rechtsregels die het familie- en erfrecht betreffen.

De Nederlandse overheid, en ook het Ministerie van Justitie, wil oog hebben voor de behoeften van de in Nederland verblijvende moslims. Als voorbeeld daarvan kan dienen het schrappen van de eis om bij naturalisatie afstand te doen van de vreemde nationaliteit.

De integratie van in Nederland wonende buitenlanders vindt in politieke en juridische zin zijn voltooiing in de verkrijging van het Nederlanderschap.

De Nederlandse nationaliteit geeft een in beginsel onaantastbare verblijfstitel met alle aan het legaal verblijf in Nederland verbonden rechten en maakt Nederland dan ook tot een echt 'thuis'land. Bovendien geeft het bezit van het Nederlanderschap volledige politieke rechten - actief en passief kiesrecht voor alle politieke organen, benoembaarheid in de openbare dienst en de rechterlijke macht. Wie Nederlander is kan in alle onderdelen van de Nederlandse maatschappij functioneren; wie Nederlander is, kan zelf op alle niveaus politiek voor zijn rechten opkomen.

Brengt nu het Nederlanderschap als het ware verlies van de islamitische culturele en religieuze band mee? Naar het oordeel van veel moslims wel, althans als daarbij de oorspronkelijke nationaliteit wordt verloren. Voor hen is nationaliteit immers niet enkel een teken van politieke of emotionele verbondenheid met een bepaald land, maar tegelijkertijd van verbondenheid met de cultuur en religie van dat land, of ruimer: verbondenheid met de islamitische wereld, met de *daar-el-islam*.

De Nederlandse nationaliteitswet kent thans nog - in artikel 9 - de regel dat ieder die het Nederlanderschap wenst te verkrijgen, al het mogelijk moet doen om zijn oorspronkelijke nationaliteit te verliezen.

Deze afstandseis is naar de letter van de wet niet verplicht indien zij redelijkerwijs niet gevraagd kan worden. De Staatssecretaris van Justitie heeft vorig jaar met de Tweede Kamer afgesproken, de afstandseis in het geheel niet meer te zullen stellen. Wie dan ook vandaag de dag het Nederlandse staatsburgerschap aanvraagt zal als hij of zij het Nederlanderschap ook verwerft, twee nationaliteiten hebben, tenzij men uitdrukkelijk afstand doet van de oorspronkelijke nationaliteit of wanneer het recht van de oorspronkelijke nationaliteit in het verkrijgen van het Nederlanderschap een reden ziet om het bezit van die oude nationaliteit te beëindigen.

Binnenkort zal deze gewijzigde beleidslijn ook in een wetsvoorstel tot wijziging van de wet op het Nederlanderschap worden neergelegd.

Het laten vallen van de eis van afstand berust voor een belangrijk gedeelte op de overweging, dat individuele integratie niet een eenvoudige wilsakte van de betrokken persoon is maar een proces, dat voor de een korter, voor de ander langer kan duren. De overgang van de ene naar de andere maatschappij kan dan vereenvoudigd worden door de verkrijging van de nieuwe nationaliteit niet meer afhankelijk te laten zijn van het verlies van de oude.

Het hebben van twee nationaliteiten bestendigt voor de islamitische Nederlanders niet alleen hun band met het land van herkomst, deel van de *daar-el-islam*, het maakt in zekere mate ook de toepassing van het recht van dat islamitische land mogelijk.

Bij een dubbele nationaliteit zal immers regelmatig de vraag gesteld worden, welk recht, dat van de ene of van de andere nationaliteit, van toepassing is. In het bijzonder is dat het geval bij de onderwerpen, die moslims aan het hart gaan omdat zij door hen als van religieusrechtelijke aard gezien worden, zoals het personen- en familierecht en het erfrecht. Omdat het Nederlandse internationaal privaatrecht in onderwerpen als deze in een aantal gevallen aan de persoon of personen in kwestie de vrijheid laat te kiezen voor het toepasselijke recht, kan de moslim of moslimse een keuze uitbrengen voor het recht van zijn of haar oorspronkelijke nationaliteit en daarmee een keuze voor een rechtsstelsel dat dichter bij het klassieke islamitische recht staat dan het onze.

Zo heeft het in Nederland wonend Marokkaanse echtpaar, dat op het moment van de huwelijksluiting in Nederland woont, de gelegenheid te kiezen of het huwelijksgoederenrecht dat op hen van toepassing is, het Nederlandse dan wel het Marokkaanse zal zijn en dus dat van de gehele gemeenschap van goederen dan wel dat van de gehele scheiding van goederen, het regime, dat in de shari'a als enig mogelijke regime gegeven is.

Toch geeft de mogelijkheid van meervoudige nationaliteit slechts een gedeeltelijke oplossing; niet steeds zullen de in ons land verblijvende moslims een nationaal rechtsstelsel van islamitische huize op hun juridische relaties zien toegepast.

Eenzijds omdat niet in alle gevallen de in Nederland woonachtige moslim tevens de nationaliteit bezit van een staat die een op de islam gebaseerd rechtsstelsel heeft. Zo is het Turkse privaatrecht niet op de shari'a, maar op Zwitsers recht gebaseerd, en ook bezitten de Nederlandse moslims van Surinaamse of Indische afkomst meestal alleen de Nederlandse nationaliteit.

Anderzijds omdat met het verstrijken van de jaren steeds meer moslims wel de band met de islam zullen hebben behouden, maar geen reële band met een bepaald islamitisch land. Wie in Nederland geboren en getogen is en wiens ouders eveneens hier geboren en opgegroeid zijn, zal zich religieus moslim kunnen voelen, maar hoogstwaarschijnlijk geen werkelijke band meer met een islamitisch georiënteerd land hebben, zodat er weinig reden is nou juist dat rechtsstelsel voor hem of haar van toepassing te verklaren.

Daarnaast zijn er rechtsgebieden waar het Nederlandse recht geen keuze aan de betrokkenen toelaat. Daarvan een voorbeeld. In de gezagsrelatie tussen ouders en kinderen zal in Nederland het belang van dat kind en niet zijn nationaliteit voorop staan bij de invulling van die relatie, en hebben noch de ouders noch het kind de mogelijkheid om ander recht als toepasselijk te kiezen.

Met het schrappen van het vereiste dat wie de Nederlandse nationaliteit wil verkrijgen, afstand moet doen van zijn oorspronkelijke nationaliteit, wordt dus weliswaar een beletsel tot integratie in zekere mate weggenomen, maar mogelijk niet in afdoende mate.

Willen wij de integratie van de moslimse medebewoners verder bevorderen, dan zullen we - in een samenspraak tussen alle betrokkenen: islamitische Nederlanders, wetenschap, overheid en burgers - op den duur, en al in de nabije toekomst, na moeten gaan in welke mate het wenselijk en mogelijk, in welke mate het daarentegen uitgesloten is een zodanige aanpassing van het Nederlandse recht te bereiken dat aan de behoefte religieuze rechtsnormen ook in onze samenleving te beleven, ook in het recht nader vorm gegeven wordt.

Dat vraagt om informatie over de inhoud van het islamitisch recht, over zijn dagelijkse beleving, en over de hedendaagse wetenschappelijke discussies over dat recht.

Het mag duidelijk zijn, dat in het Nederlandse rechtssysteem niet voor het hele religieuze recht een plaats gevonden hoeft of kan worden.

Soms is er geen wezenlijk verschil tussen het Nederlandse en het islamitische recht, zoals bijvoorbeeld ten aanzien van de verlovings- of de afstemming tussen moeder en kind.

Vaak ook geeft het Nederlandse recht met zijn liberale inslag aan de rechtssubjecten grote vrijheid hun relaties zelf te regelen. Als moslimse ouders vinden dat de vader alleen de macht over het vermogen van de kinderen moet kunnen uitoefenen, vinden zij daarvoor in artikel 247 van Boek 1 van ons Burgerlijk Wetboek alle ruimte. En soms treedt het Nederlandse recht terug om individuele beleving mogelijk te maken, zoals zal gebeuren als binnenkort het verbod een religieus huwelijk te sluiten alvorens het burgerlijk huwelijk is voltrokken, wordt ingetrokken.

Anderzijds zijn er onderwerpen aan te wijzen, waarvoor een islamitisch georiënteerde oplossing binnen het huidige recht niet mogelijk is.

Niet mogelijk omdat de islamitische regel in strijd is met de Nederlandse openbare orde en met name met de normen die door het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens en andere volkenrechtelijke overeenkomsten worden gesteld. Polygamie in islamitische zin strijdt met de gelijkheid van man en vrouw en is overigens in strijd met de Nederlandse openbare orde omdat het fundamentele maatschappelijke, sociaal-economische verhoudingen te zeer onder druk zet. Dat polygamie in een aantal islamitische landen en volgens vooraanstaande religieuze rechtsgeleerden vandaag de dag verboden, althans af te raden is, toont overigens aan dat het onderwerp polygamie ook in de islamitische wereld discutabel is.

Onze vraagstelling: in welke mate is aanpassing van het Nederlandse recht aan de islamitische religieuze cultuur gewenst en mogelijk, kent dus twee grenzen: enerzijds daar, waar de religieuze regels in de Nederlandse wetgeving geen enkele belemmering vinden en dus geen aanpassing nodig is, en anderzijds daar, waar die religieuze regels geheel in conflict zijn met de Nederlandse openbare orde, en dus geen aanpassing mogelijk is.

Tussen deze grenzen nu ligt mogelijk een in islamitisch opzicht belangrijke maar voor de Nederlandse wetgever nog onvoldoende bekende groep juridische problemen, waarvan de oplossing binnen het Nederlandse recht weliswaar nog niet gegeven, maar wellicht voorstelbaar is.

Om daarvan twee denkbare voorbeelden te geven, één binnen, één buiten het familierecht.

Naar islamitisch recht komen de kosten van verzorging en opvoeding van de kinderen in de allereerste plaats ten laste van de vader, naar Nederlands recht komen die kosten volgens artikel 404 van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek ten laste van beide ouders, verdeeld naar ieders draagkracht. Als tweede voorbeeld de wakf. De wakf is - zoals U weet - een voor een religieus doel afgescheiden vermogen, de aanbevolen rechtsvorm voor onder andere de moskee. Is er, zo zou in beide voorbeelden de vraag kunnen luiden, behoefte aan een rechtsvorm binnen het Nederlandse recht, die op deze religieuze vragen een antwoord geeft, en zo ja, in welke vorm zou die dan gerealiseerd kunnen worden?

Het lijkt mij van belang dat in een samenspraak tussen alle betrokkenen getracht wordt aan te geven waar dergelijke bijdragen aan de integratie vanuit islamitisch oogpunt gewenst zijn, en waar zij vanuit Nederlandsrechtelijk en volkenrechtelijk oogpunt mogelijk.

Een gezelschap als het Uwe, een vereniging als de RIMO - ter bestudering van het recht van de Islam en het Midden-Oosten -, zal daarbij in het bijzonder kunnen bijdragen door het bestuderen van het hedendaagse islamitische recht en daarover objectief te informeren.

Uw vereniging heeft daaraan reeds aandacht besteed. Enerzijds in de bijdragen tijdens Uw jaarvergaderingen. Ik denk aan bijdragen over het islamitisch huwelijksgoederenrecht en erfrecht, over kledingvoorschriften en - vorig jaar - over consulaire verstotingen. Anderzijds door grootschaliger projecten als het onderzoek van mevrouw Rutten over 'Moslims in de Nederlandse rechtspraak' en de vertaling van het Marokkaanse wetboek van personen-, familie- en erfrecht, de Mudawwanah, door Maurits Berger en Jeroen Kaldenhoven.

Een bijzonder initiatief is daarbij de door RIMO in het leven geroepen

bijzondere leerstoel in het Islamitische recht aan de Universiteit van Amsterdam; deze leerstoel heeft mijns inziens een bijzondere opdracht bij de realisering van de genoemde wetenschappelijke taken van Uw vereniging.

Nederland heeft een lange traditie van bestudering van het recht van de Islam, in het bijzonder het sjaff'ietische recht van Nederlands-Indië. Geleerden als Snouck Hurgronje en Juynboll hebben dat recht diepgaand bestudeerd en voor hun tijdgenoten beschreven. Opmerkelijk is dat Juynboll's Handleiding na meer dan tachtig jaar nog steeds herdrukt en bestudeerd wordt.

Islamitisch en Nederlands recht leefden in Nederlands-Indië echter afstandelijk naast elkaar; elk had daar zijn door het intergentiele recht bepaalde grenzen.

De aanwezigheid van de islam in de Nederlandse samenleving van vandaag vraagt daarentegen om een andere, een meer betrokken benadering, vraagt om een benadering, die voor de integratiemogelijkheden in het Nederlandse rechtsstelsel open staat. Daaraan kan een dag als deze zeker bijdragen.

Het thema van het symposium van vandaag luidt: 'Islam in West-Europa, de plaats van de islam en het islamitische recht in de westeuropese rechtsstelsels'.

Een rechtsvergelijkende benadering als vandaag gebeurt, juich ik van harte toe. En wel om twee redenen.

De integratieproblemen die achter het thema 'het islamitische recht in de Westeuropese rechtsstelsels' schuilgaan, doen zich in heel West-Europa voor. De wijze waarop deze problemen in andere rechtsstelsels worden benaderd stimuleert de gedachtenvorming en maakt alternatieve oplossingen mogelijk.

En ook kan de rechtsvergelijkende benadering duidelijk maken, dat de problematiek van de integratie van de islamitische medebewoners niet alleen op nationaal maar ook op Europees niveau speelt. Ook daar zal naar een goede aanpak van die integratieproblemen gezocht moeten worden.

Met de wens dat U vandaag een leerzame en vruchtbare studiedag zult hebben en in de hoop dat de resultaten ervan zullen bijdragen aan een ook voor de moslims in Nederland en in alle andere Europese landen betere samenleving, verklaar ik dit symposium voor geopend.

1 juni 1992